

Bursalı Mehmet Tahir (1861-1925)

Mütefekkir, irfan ve ahlâk adamı. Bibliyografya ve biyografi âlimi.

Bursalı Mehmet Tahir

19 Cemâziyelevvel 1278 (22 Kasım 1861)'de Bursa'nın "Bâb-ı Zemîn" Yerkapı Mahallesi'nde doğdu. Dedesi, Sultan Abdülmecid'in Hassa Alayı kumandanlarından Üsküdarlı Seyyid Mehmed Tâhir Paşa, babası, önce asker, sonra ticaret erbabı, daha sonra da belediyede memurluk yapan ve Nakşibendî tarîkatına mensup, aynı zamanda tarih, şiir ve tasavvufla meşgul olan Rifat Bey'dir. Annesi ise, Nakşibendî tarîkatı mensuplarından ve mülkiye memurlarından Bursalı Necib Efendi'nin kızı Rahime Hanımdır. Mehmet Tahir, ilkokulu evlerinin karşısındaki kârgir mektepte tamamladı. Ardından Mülkiye Rüşdiyesi'ne girdi. Bir yandan da "Haraççioğlu Medresesi"nde babasının vefalı dostlarından Niğdeli Hoca Ali Efendi'den Arapça ve dinî konularda özel dersler aldı. Bu sırada ev içindeki tarih, biyografi ve tasavvufla ilgili sohbetlerin etkisiyle tasavvufa merak sardı ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye gönül bağladı. 1292 (1875) yılında Mülkiye Rüşdiye'sinden birincilikle mezun oldu. Ardından Bursa Askerî İdâdîsi'ne girdi. O, İdâdînin ikinci sınıfındayken, 1877'de Türk-Rus savaşına 48 yaşında gönüllü olarak katılan babası Rif'at Bey, Plevne yakınlarındaki Dubnik'te şehit oldu. İdâdî'yi de birincilikle bitiren Mehmet Tâhir, 1 Eylül 1296 (13 Eylül 1880)'da Harbiye'ye girdi. Harbiye'de okurken Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye daha çok bağlandı ve bu vesile ile tasavvuf sevgisi daha da arttı. Bu arada Mehmed Tâhir, cuma günleri İstanbul'da tekkeleri dolaşmaya ve sorularına cevap bulabileceği bir mürşid aramaya başladı. Aradığı mürşidi bir cuma günü Hırka-i Şerîf'te Eski Ali Paşa Camisi'nde dinlediği mevlit sırasında buldu. Bu mürşid, Harîrîzâde Seyyid Mehmed Kemaleddin Efendi idi. Bu zattan manevî bakımdan beslenen Mehmet Tâhir, bibliyografliğini bu üstada borçludur. Çünkü Harîrîzâde, İslâmın en büyük tasavvuf bibliyografisi ve kitabiyatçısı idi. Üç seneye yakın bir zaman Harîrîzâde'nin ilminden yararlandı. Mehmet Tâhir, bu sırada otuz iki yaşında iken ölen Harîrîzâde'nin temsil ettiği Melâmîliği seçti. 23 Haziran 1299'da (4 Temmuz 1883) piyade teğmeni olarak Harp Okulu'ndan mezun oldu ve çektiği kurada görev yeri olarak Manastır ve Selânik bölgesinde bulunan Üçüncü Ordu çıktı. O sırada bazı askerî rüşdiye ve idâdîlerde öğretmen açığı vardı. Kendisine Edirne veya Manastır'dan birinde görev alması için teklif yapıldı. O da Harîrîzâde'nin hocası Seyyid Muhammed Nûrû'l-Arabî el-Melamî'nin Ustorumca'da olmasından dolayı Manastır Askerî Rüşdiyesi coğrafya öğretmenliğini kabul etti ve bu göreve 11 Teşrinievvel 1299'da (23 Ekim 1883) tayin edildi. Daha sonra aynı okulda, coğrafya dersinin yanı sıra tarih ve Türkçe

dersleri de verdi. Çok başarılı bir öğretim hayatı sürdüren Mehmet Tâhir, zamanın Meclis-i Maarif-i Askerî tarafından takdir edildi. Manastır'a gelişinin birinci yılında Harîrîzâde'nin hocası Seyyid Muhammed Nuru'l-Arabî el-Melâmî (1305/1887)'yi Usturumca'da ziyaret etti ve ilk görüşmede etkisi altında kaldı. İki sene sonra tekrar ziyaretine gitti ve gösterdiği kabiliyetin karşılığı olarak ondan icazet aldı. Manastır Askerî Rüşdiyesi'nin yanı sıra Mülkiye Rüşdiyesi ve yeni açılan Mülkiye İdâdîsi'nde de dersler verdi. Coğrafyayı tarihin zemini sayan Mehmet Tâhir, bir ara da Manastır Askerî İdâdîsi tarih öğretmeninin hastalanması üzerine tarih dersleri vermek üzere vekâleten bu okulda görevlendirildi. O, babasından ve Harîrîzâde'den kazanılmış bir merakla Manastır ve civarında yaşamış mutasavvıflar, şair ve âlimler ile ilgili biyografik ve bibliyografik çalışmalar yaptı. Manastır dışında İlbasan, Ohri, Debre, Yanya ve İşkodra gibi yerlerde dinî öğretim faaliyetlerine de girdi. Bu durumdan rahatsız olan kimseler "Din içinde din ihdâs..." ediyor bahanesiyle hakkında yetkili kurumlara jurnaller verdi. Bunun üzerine devlet, onun bu tür faaliyetlerini yakın takibe aldı. Zaptiye Nezareti'nden gelen gizli ibareli şifre ile 22 Nisan 1311 (4 Mayıs 1895) tarihinde evi ve okuldaki odasında "evrâk-ı muzırır" arandı. O sırada öğrencisi olan Vali yaveri Binbaşı Manastırlı Süleyman Bey tarafından bu gizli şifrenin içeriği kendisine arama yapılmadan kısa bir süre önce bildirildi. Mehmet Tahir de bu bilgi üzerine tedbir aldı. Dolayısıyla yapılan aramadan yetkililer bir sonuç alamadı. 8 Teşrinisani 1313 (20 Kasım 1897) yılı sonlarında Üsküp Askerî Rüşdiyesi'ne coğrafya öğretmeni olarak gönderildi. Üsküp'te bulunduğu sırada, mürşidi olduğu Muhammed Nûr'a bağlı olanlar arasında devam eden söz ve menkıbeleri derlemeye çalıştı. Üsküp'teki görevi 1315 (1899) yılı başına kadar sürdü. Burada iken hükümetin baskısından ve gözetiminden yakasını kurtaramamış, bu yıllarda, bölgede komitecilik de başlamıştı. 14 Eylül 1314 (26 Eylül 1898)'te Manastır Askerî Rüşdiyesi'ne müdür oldu ve yüzbaşılıktan kolağalığına yükseldi. O sırada İdâdî'de açık bulunan kitâbet (Türkçe) öğretmenliğini de gönüllü olarak vekâleten yürüttü. 1897 Türk-Yunan Savaşı sırasında Hristiyanlar, Balkanlar'da Türkler hakkında iftiralara ve karalamalara başladı. Mehmet Tahir, işte tam bu sıralarda yeni yeni uyanmaya başlayan Türkçü düşüncüyü benimsedi. Bu düşünceden de hareketle Avrupalılara bir cevap olmak üzere *İkdam* külliyyatı arasında 1897'de yayımladığı ve "risâle-i naçizem" dediği "Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri" adlı hacmen küçük, fakat Türkçülük akımı açısından son derece önemli olan eserini yayımladı. Böylece bu eserle bir biyografi âlimi sıfatıyla ilmî Türkçülüğe katkıda bulundu. Mehmet Tahir giriş kısmında, bu eserini "Türkleri, kabiliyetten mahrum göstermeğe çalışan garazkârları hakikat karşısında uyandırmak hırs ve şevki ile yazmış olduğunu belirtir. Mehmet Tahir, bu önemli eseri ile Türklerin İslâm medeniyetinde oynadıkları rolü ortaya koymaya çalıştı. 1904 yılının ortalarına kadar Manastır'da Askerî Rüşdiye'nin müdürü olarak görevine devam etti. 25 Ağustos 1320 (7 Eylül 1904)'de Selânik Askerî Rüşdiyesi müdürlüğüne getirildi. Selânik hem bir ordu hem de ticaret merkezi idi. Buradaki serbest ortam onun çalışma şevkini artırdı. Eski öğrencileri ve aydınlarla görüşme fırsatı buldu. Aynı zamanda burada yeni dostlar edindi. Selânik'te "Maarif" ve "Mekteb-i Sanayi" komisyonlarına üye oldu. Ticaret Okulu'nda Genel ve Osmanlı Tarihi dersleri verdi. 1 Kanunievvel 1321(14 Aralık 1905)'de rütbesi binbaşılığa yükseltildi. Manastır'da olduğu gibi Selânik'te de vatanî düşüncelerini telkin etmeye başladı. İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri ile vatanın karşılaştığı yeni tehlikeler üzerinde düşüncelerini paylaştı. 1906 Eylülünde Selânik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti adıyla kurulan siyasî teşkilâtın yedisi subay, üçü sivil kurucu ilk on üyesi arasında birinci sırada yer aldı. Mustafa Kemal, Şam'a tayin olduğunda "Vatan" adlı siyasî ve gizli bir cemiyet vardı. Bu cemiyet, Mustafa Kemal'in de katılımıyla büyüdü. Adı da "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti" oldu. Mustafa Kemal, bu cemiyeti Rumeli'de de teşkilâtlandırmak üzere dört aylık bir rapor olarak gizlice Selânik'e geldi. Mustafa Kemal, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti adına ilk olarak Ömer Naci, Manastır İdâdîsi'nde öğrenci iken tanıdığı Askerî Rüşdiye Müdürü Bursalı Mehmed Tâhir, aynı Rüşdiyede tarih ve edebiyat öğretmeni olan Hakkı Baha Pars, Hoca İsmail Efendi, Ömer Naci, Hüsrev Sâmî ile temasa geçti. Cemiyetin Selânik şubelerini kurduktan sonra Yafa'ya döndü. Diğer yandan,

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ve Melâmî çevredeki faaliyetleri ile siyasî davranışları sebebiyle Üsküp ve Selânik'te verilen iki jurnal üzerine 18 Kanunısani 1322'de (1 Aralık 1906) Rüşdiye müdürlüğü görevinden uzaklaştırılan Mehmet Tâhir, önce İkinci Ordu merkezine, sonra da İstanbul'daki dostlarının araya girmesi ile 25 Şubat 1322 (10 Mart 1907)'de Üçüncü Ordu'nun Alaşehir Alayı'nın I. Taburuna tayin edildi ve Selânik'ten İzmir yolu ile Alaşehir'e gitti. Ailesi de İstanbul Çengelköy'de bir kira evine taşındı. Alaşehir'de beş-altı ay münzevî bir hayat geçirdikten sonra yine yakın dostlarının desteği ile Alaşehir'e bağlı kalmak şartıyla Tümen merkezi olan İzmir'e gönderildi. İzmir'de Dîvân-ı Harb üyeliği ve tahkik memurluğuna tayin edildi. Bilhassa bu tahkik memuriyeti, ona, bölgeyi gezme ve çeşitli kütüphaneleri görme imkânı sağladı. Ayrıca İzmir Üçüncü Ordu'ya mensup subaylar ve bölgenin ileri gelen bey, paşa, şeyh, hoca, tüccar, ağa gibi sivil ve askerleriyle görüşme, konuşma fırsatı verdi. Kurucuları arasında yer aldığı Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, Avrupa'da faaliyetlerini sürdüren Jön Türklerle, 27 Eylül 1907'de birleşerek Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını aldı. Bu yeni oluşan cemiyetin sevilen ve faal üyeleri arasında yerini alan Mehmet Tahir, bir yandan da İzmir'den, İngiliz posta memurları vasıtasıyla Selânik'teki cemiyet mensupları ile temaslarını sürdürmeye devam etti. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra hemşerilerinin kuvvetli ısrarları ve İttihat ve Terakki Partisi'nin de kendisini aday göstermesi üzerine Bursa'dan mebus seçildi. 17 Aralık 1908'de açılan Meclis-i Meb'ûsan'a girdi. O, ruhen idealist, fikren realist idi. Aslında bir siyaset adamı değil, bir ilim ve irfan adamı olan Mehmet Tahir'in mebus olması, ona çok istediği İstanbul'da olma yolunu açmıştı. Çünkü o, İstanbul kütüphanelerinde çalışabilmenin hasreti içerisindeydi. Daha Meclis-i Meb'ûsan açılmadan 1 Aralık 1908 tarihinde Bursa'dan İstanbul'a geldi. Mebûsan kulübünde toplanan mebuslar onu geçici reis seçti. Meclis-i Meb'ûsan'da bulunduğu süre içinde aktif roller üstlendi. Mebusluk görevi Bursalı Tâhir'i, İstanbul kütüphanelerinde çok istediği araştırma ve daha verimli çalışma imkânına kavuşturdu. Böylece İstanbul'da Bağdadî İsmail Paşa, Diyarbakırlı Ali Emîrî Efendi, Hafız-ı kütüb Hoca İsmail Saib, İbnülemin Mahmud Kemal, (Ahmed) Tevhid Beyler gibi meşhur kitap meraklıları ile dostluklar kurdu. Aynı gaye peşinde olduğu bu dostları ile beş on günde bir araya gelip edebiyat ve tarih konularında görüş alışverişinde bulundu. Mebusluğu sırasında askerî encümenin yanı sıra Harbiye Nezâreti tensikat (düzenleme) komisyonu üyeliği ve Donanma Cemiyeti delegeliği görevleri yaptı. İttihat Terakki Cemiyeti'nin Selânik kolu, Mehmet Tâhir Beyi, Cemiyetin ve Meşrutiyetin gayelerini halka anlatmak için İzmir, Alaşehir, Uşak, Karahisar, Kütahya, Eskişehir, Iğın, Kadınhanı, Konya, Karaman, Ereğli, Bor, Niğde, Bolvadin, Sandıklı, Dinar'a kadar olan bölgede ve son olarak da Bursa'da konferanslar vermekle görevlendirdi. Mebusluğu sırasında çeşitli ilim ocaklarında adı görülmeye başladı. 25 Aralık 1908 yılında Türkçü teşkilâtlanmanın ilk adımı, ilk örneği olan Türk Derneği'nin kurucu üyeleri arasında yer aldı. 1910 yılında da Târih-i Osmânî Encümeni'nin on dokuz kişilik üyeleri arasına "muavin âza" olarak girdi. Askerî özlük haklarını muhafaza ettiği için 27 Nisan 1911'de rütbesi Gevgili redif alayı kaymakamlığı kadrosuna yükseltildi. Milletvekilliği sırasında kendisinden binbaşı diye söz ettiren Mehmet Tahir'in, meclisin 1911 yılı sonunda kapanması ile milletvekilliği sona erdi. Askerlik hizmetine devam eden Mehmet Tâhir, 19 Şubat 1327 (3 Mart 1912)'de Harp Dairesi Dîvân-ı Harb, 14 Teşrinievvel 1328 (27 Ekim 1912)'de de Muhakemat Dairesi üyelikleri görevlerine getirildi. 1 Mart 1329 (14 Mart 1913) tarihinde ikinci defa görevlendirildiği Dîvân-ı Harb üyeliği sürerken 15 Kanunısani 1329 (28 Ocak 1914)'da yarbaylıktan emekli oldu. Siyasette pek başarı sağlayamayan Mehmet Tahir, "Mebusluktan ayrıldıktan" sonra esas isteğine, Evkaf Nezâreti'nin ona İstanbul kütüphanelerini teftiş komisyonunda görev vermesi ile kavuştu. Başkanlığını yaptığı bu komisyonda, Amasya Tarihi yazarı Hoca (Hüseyn) Hüsameddin ve Ali Emîrî Efendi'nin önerisiyle görev alan Kilisli Muallim Rifat Efendi vardı. Bu komisyon, bir buçuk senede İstanbul'daki Kütüphane-i Umumî, Yıldız Kütüphanesi, Ayasofya Kütüphanesi ve bütün İstanbul kütüphanelerini dolaşarak birbirinden önemli yazma eserleri ayırdı. Tek veya müellif hattı nüshaları tespit etti. Bu çalışma, kendisine on binlerce yazma eseri elden geçirme fırsatı sağladı. Bu önemli

hizmetinin ardından Mehmet Tâhir'e, Topkapı Sarayı Kütüphanesi müdürlüğü görevi verildi. 1914 yılında Türk Bilgi Derneği'nin Necip Âsım başkanlığında on üç kişiden oluşan Türkiyat şubesine üye olarak seçildi. 1915 yılında da Tettebbuât-ı İslâmiyye ve Milliyye Encümeni'nin aralarında ünlü isimlerin de bulunduğu on dört fahrî üyesinden biri oldu. II. Meşrutiyet sonrasında *Sırat-ı Müstakîm*, *Sebîlürreşad*, *Cerîde-i Sûfiyye*, *Kelime-i Tayyibe*, *Türk Derneği*, *Türk Yurdu*, *Bilgi Mecmuası*, *İslâm Mecmuası*, *Kırım Mecmuası*'nda başta biyografi olmak üzere çeşitli konularda yazıları yayımlandı. I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği 1915 yılında yirmi-yirmi beş yıl üzerinde çalıştığı, adını önce "Osmanlı Erbâb-ı Kemâl ve Maârifi", sonra "Mir'ât" ve daha sonra da Osmanlı Müellifleri koyduğu en önemli eseri olan üç ciltlik eserinin birinci cildini yayımladı. Bu eser, yalnız Türkiye'de değil, kendisine Avrupa'da haklı bir şöhret kazandı. Onun bu önemli eseri ile Türkiye'nin tarih, coğrafya, hukuk, tıp, askerlik.... mazisine ait eserler hakkında detaylı bilgiler edinildi.

Mehmet Tahir Osmanlı Müellifleri'nin II. cildini baskı masraflarını kendisi karşılayarak 1922 yılında yayımladı. Bu dönemde maddî yokluktan geçim sıkıntısına düştü. Sağlığı da iyice bozuldu. Kurtuluş Savaşı'nı takip eden günlerde Mustafa Kemal Paşa Mehmet Tâhir'e maddî ve manevî destek olmak amacıyla Osmanlı Müellifleri'nin II. cildinden 500 adet satın aldırdı. Hastalıkla boğuşurken son bir düzeltme yapamadan Osmanlı Müellifleri'nin üçüncü cildi yayımlandı. Rahatsızlığı iyice artan Bursalı Mehmet Tâhir, bir müddet Cerrahpaşa Hastahanesi'nde, bir müddet de Zeynep Kâmil Hastahanesi'nde tedavi gördükten sonra 28 Ekim 1925'te burada vefat etti. Ertesi günü Üsküdar İskele Camisinde kılınan ikindi namazından sonra Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Üsküdar'daki Dergâhı'nın hazîresinde toprağa verildi. Manastır Valisi ve Kumandan Salih Paşa'nın kızı Şehnaz Hanım (1873-1974) ile evli olan Bursalı Mehmet Tâhir'in Mukbile (1890-1979) ve Bedri Tâhir (1899-1956) adında iki çocuğu vardı.

İlk gençlik yıllarından beri hayatını Türk milletinin ilim, fikir ve sanatta yetiştirdikleri şahsiyetler ve onların eserlerini araştırma ve tanıtmaya adanmış Mehmet Tâhir, ülkemizde biyografi ve özellikle bibliyografya çalışmaları ile şöhret kazandı. Bu yönünü takdir edenler kendisine "Türklerin en büyük kitâbiyat âlimi" unvanını verdi. O, bibliyografik eserlerini hazırlarken ayrıntılara girmez, yazarı kısaca tanıtır ve eserlerini de liste hâlinde sıralar. Onun biyografi çalışmalarındaki asıl amacı, eser bırakmış müelliflerin Türklüğe ve İslâm medeniyetine neler kazandırdıklarını hem bize hem de bizi küçümseyenlere göstermekti. Bir diğer amacı da isim ve varlıkları ortadan silinmiş nice eser ve yazarı unutulmaktan kurtarmak ve millî bir bibliyografya oluşumuna yol açmaktı. Osmanlı Türkçesi'nin gramerini yazan ilk Türk müellifi sıfatını taşıyan Bergamalı Kadri ve eseri Müyessiretü'l-ulûm'u ilim dünyasına tanıtmaya onun bu çabasına güzel bir örnektir.

Mehmet Tahir, ömrünü adadığı biyografi ve bibliyografya araştırmaları sırasında hiç kimseden bir yardım görmedi, büyük bir özveriyle çalıştı ve kalıcı eserler bıraktı. O aslında çok çalıştı, işini hiç aksatmadı, dürüst, ahlaklı yaşadı, yalan söyleyeni, dedikodu yapanı sevmez, iyiliksever biri olarak düşkünlere yardım eder, büyükle büyük, küçükle küçük olurdu. Dostlarını hastalandığında ziyaret eder, cenazelerinde son hizmette bulunur, çevresinde de bu güzel hasletleriyle bilinir ve tanınırdı. Türk bibliyografya tarihinde özel bir yere sahip olan Mehmet Tâhir'in eserlerinin bazıları, orijinal hâliyle ya da sadeleştirilerek Lâtin harflerine aktarılmış olup, araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

Eserleri: *Türkler'in Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*, *İkdam Matbaası*, *Dersaadet 1314(1897)*, 42 s. Kendisine şöhret kazandıran ve 163 müellifin kısa hal tercümelerinin yer aldığı bu eseri, 1896 yılında önce Ahmet Cevdet'in (1862-1935) çıkardığı *İkdam* gazetesinde tefrika şeklinde, 1897'de de kitap olarak yayımlandı. II. Meşrutiyetten sonra da bazı küçük ilâvelerle üyesi bulunduğu Türk Derneği'nin ilk kitabı olarak 1911 yılında basıldı. *Bursa Mebusu Bursalı Mehmet Tâhir*,

Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri, 2. bs., "Türk Derneği"-İstanbul Necm-i İstikbâl Matbaası, 1327 (1911).47 s.

Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddîn-i Arabî, Kitaphâne-i İslâm ve Askerî, Kostantiniyye 1316(1899), 56 s.; 2. bs., Dersaadet,1329, 47 s.; Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli, Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, İstanbul 1316 (1899),57 s.; Meşâyih-i Osmâniyye'den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli, Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, İstanbul 1318, 48 s.; Ulemâ-yi Osmâniyye'den Altı Zâtın Terceme-i Hâli, Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, İstanbul 1321(1903),39 s.; Müverrihîn-i Osmâniyye'den Âlî ve Kâtib Çelebi'nin Terceme-i Hâlleri, Hamidiye Mekteb-i Sanâyi Matbaası, Selânik 1322(1906), 39 s.; Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli, Keşişyan Matbaası, İzmir 1324(1908), 186 s.